

ОСВРТ НА ТРЕТМАНОТ НА РОДОТ ВО ПСИХОЛОГИЈАТА КАКО НАУКА

Анамарија Радуловска ¹

Ана Маркоска

Јетмир Муса

Кратка содржина

Во фокусот на овој труд е приказот на клучните промени во сфаќањата на родот и процесите на родова идентификација од перспектива на неколку водечки психолошки теории. На почетокот, родот бил конципиран како генетска предиспозиција, а една од првите психолошки теории за проучување на истиот била психоаналитичката теорија на Фројд, кој објаснувал дека децата развиваат различни родови идентитети низ поистоветување со родителите од сопствениот пол. На тоа се надоврзале други психоаналитички засновани теории кои ја нагласиле улогата на потребата за социјална сигурност. Наспроти ова, теориите на социјално учење сугерирале дека развојот на родовиот идентитет е одреден од социјални фактори, односно дека девојчињата и момчињата ги учат различните родови улоги преку социјализацијата низ директно поттикнување или учење по модел. Феминистички ориентираните психолози, пак, тврделе дека традиционалните психолошки теории и методи на истражување биле пристрасни и насочени против жените, како и дека родовите разлики или се преувеличувале, или, целосно се игнорирале. Во понатамошниот тек на конципирањето на развојот на родовиот идентитет, когнитивните теории дале значаен придонес, предложувајќи дека на родовиот идентитет претходи когнитивен процес, кој вклучува активно барање и организирање на информации од околината во која функционира индивидуата. Прегледот завршува со дискусија во која авторите прават кус осврт кон потребите и можностите за стимулирање на родова сензитивност и негување на благородните идеали за еднаквост врз основа на родот.

Клучни зборови: *родов идентитет, психоаналитички, социјални, феминистички, когнитивни теории*

¹ a.radulovska@yahoo.com

Вовед

Интересот на психолозите за родот и родовите улоги се пројавил како резултат на разните социјални и културни промени во текот на 19-тиот век. Во овој период, ширум Западна Европа и САД, особено актуелни биле дебатите поврзани со барањата на феминистките за право на глас, за телесна автономија, за имотни и други права на жените. Во овие дискусии, активно се вклучиле и психолозите, кои како претставници на, за тоа време, новата научна дисциплина, изнеле низа претпоставки и теоретизации за природата на жената, природата на разликите меѓу половите, родовите улоги, како и идеи за тоа како би требало да се одвиваат односите меѓу мажите и жените (Magnusson & Marecek, 2018).

Во раните денови на психологијата како наука, општото мнение било дека родот е исклучиво генетски предиспониран, па следствено на тоа, на социјалните и културните влијанија врз родовиот идентитет и манифестираното поведење бил ставен минорен акцент. Како една од првите психолошки теории во која се третираше родот, може да се спомене психоаналитичката теорија на Фројд (Freud, 1905), кој тврдел дека разликите во родовите улоги произлегуваат од вродените биолошки диференцијации меѓу мажите и жените. Имено, Фројд теоретизирал дека децата развиваат различни родови идентитети преку т.н. Едипов/Електра комплекс, низ кој момчињата се поистоветуваат со нивните татковци, а девојчињата се идентификуваат со нивните мајки, за да ја придобијат наклонетоста на родителите од спротивниот пол.

Овие ставови биле сериозно преиспитувани во текот на 20-от век, кога истражувач(к)ите почнале да ги анализираат социјалните и културолошките влијанија врз формирањето на родовиот идентитет и однесување. Притоа, како една од највлијателните теории што се појавиле во тоа време, била теоријата за социјално учење, која ја оспорила идејата дека родот е само биолошка категорија и ја истакнала значајната улога на социјализацијата во обликувањето на родовиот идентитет и пројавување.

Социо-културолошките правци, чие потекло се поврзува со теоријата на Виготски (Vygotsky, 1934), на психолозите им обезбедиле нови можности за разбирање на субјективноста и општествениот живот, во контекст на што биле креирани и нови техники за истражување, како што е тестот за имплицитна асоцијација (IAT).

Во 60-тите и 70-тите години на минатиот век, феминистичкото движење го обновило интересот за родот, што се одразило и врз истражувањата во психологијата. Феминистички ориентираните психолози тврделе дека традиционалните психолошки теории и методи на истражување биле пристрасни и хостилни кон жените, како и дека половите разлики честопати, или се

преувеличувале, или, целосно се игнорирале. Тие повикале на посеопфатно разбирање на родот, со задолжително земање предвид на социјалните и културолошките фактори кои го обликуваат родовиот идентитет и однесување (Magnusson & Marecek, 2018).

За време на овој период на активизам, во многу земји се формирале динамични интелектуални заедници на феминистички психолози (Rutherford et al., 2013). Некои од нив се обиделе сеопфатно да ги разберат општествените текови и структури кои ги одржувале социјалните нееднаквости; други својот фокус го насочиле кон изнаоѓање на соодветен начин за поддржување на жените и девојките во нивните напори за напредок и подобрување на квалитетот на својот живот; трети, пак, својот истражувачки интерес го насочиле кон мажите и момчињата и обрасците на поведенија што им ги наметнувала конвенционалната маскулиност.

Во периодот од 1980-тите до 2000-тите години се случиле и суштински промени во правниот статус на жената, нејзината телесна автономија, слободата на движење и пристапот до образование, што резултирало и со промена на нормите и практиките поврзани со бракот, грижата за децата и сексуалните слободи. Во некои делови од светот, нехетеросексуалните врски биле прифатени од социјален и правен аспект, а хомосексуалците и бисексуалците добиле значителна поддршка во нивните обиди за целосно препознавање, соодветен и егалитарен третман во јавната сфера и во приватниот живот (Bancroft, 2015; Faderman, 2015; Magnusson & Marecek, 2018).

Овој период бил одбележан и со значителен напредок во сознанијата и разбирањето на човековото однесување, во контекст на што новите технологии за невровизуализација и генетска анализа обезбедиле значајни докази за пластичноста на физичките системи и консензус дека човековиот мозок нема пол (Rippon et al., 2014; Joel et al., 2015). Оттогаш наваму, се забележува се поголемо признавање на важноста на родот во психологијата и промена кон поинклузивни и интерсекциски пристапи во неговото проучување.

Во таа насока, цели на овој труд² се: накусо да се прикажат клучните промени на парадигмата во теоретскиот третман на родот низ развојот на психологијата како наука, да се процени сеопфатноста и различноста на родовите теоретски перспективи, како и да се истакне важноста од создавање на посеопфатни и репрезентативни рамки, преку инкорпорирање на различни перспективи во развојот на теориите. Трудот завршува со дискусија и кус осврт

² Трудот произлегува од семинарска работа, изработена за потребите на предметот Род и насилство, кој е избран предмет за студентите на Институтот за психологија при Филозофскиот факултет. Трудот, како и семинарската работа, се изработени под менторство на проф. д-р Николина Кениг. Сите автори, во текот на изработката на трудот беа студенти на втора, односно на трета година на Институтот за психологија.

кон потребите и можностите за стимулирање на родова сензитивност и промовирање на родова еднаквост.

Родот низ призмата на психодинамскиот приод

Најраните психоаналитички формулации на родовиот развој, познати под терминот психосексуален развој, биле засновани на ограниченото клиничко искуство на Фројд и неговата викторијанска пристрасност кон жените (Turkel, 2000). Тој ја нагласил улогата на искуствата од раното детство во формирањето на личноста, конципирајќи четири последователни психосексуални стадиуми во личносниот развој: орален; анален; фалусен и генитален стадиум. Дури во третиот од нив се јавува разлика во личносното формирање на момчињата и девојчињата, кога вторите ја заменуваат љубовта кон својата мајка со љубов кон таткото, поради разочарување од сознанието дека мажите имаат истакнат сексуален орган – фалус, на местото каде што тие имаат само „празнина“. Според теоријата, ова трауматско искуство доведува до јавување на „завист поради фалусот“ и пренос на чувствата кон родителот од машки пол, кој „поседува нешто што девојчето сака да го има“ (Hall et al., 1997). Притоа, овој перципиран „недостаток“, според Фројд, има централна улога во психосексуалниот развој на девојчињата, бидејќи резултира со отсуство на кастрациска анксиозност (која е карактеристична за момчињата), па така го отежнува процесот на формирање на силно суперего кај жените (Brannon, 2016).

Фројд, всушност, на тој начин сугерира дека жените се физички и морално инфериорни во однос на мажите, што влијаело врз понатамошниот тек на истражување на жените, а се разбира, имало и практични импликации. И покрај ограничената поддршка во смисла на емпириска верификација, Фројдовата теорија останала мошне долго значајна сила во концепциите за полот и родот, а нејзиното индиректно влијание и до денес е значително.

Недостигот од емпириски докази; ограничената можност за генерализација на наодите; детерминизмот; па и сексизмот и родовата пристрасност; како и прекумерното нагласување на сексуалноста се само дел од критиките упатени на Фројдовите тврдења. Проширувањето на теориите и истражувањата, како и појавата на женското ослободување, довеле до сериозно преиспитување на претходните хипотези. Во понатамошниот период, феминистички ориентираните психоаналитичар(к)и во своите ревизии, успеваат да ги задржат основните поставки на теоријата, притоа редефинирајќи ги женските атрибути како позитивни и пожелни (Turkel, 2000)

Хелен Дојч (Deutsch, 1944) била современичка на Фројд која се фокусира-ла на психологијата на жената. Таа се согласила со идејата дека човековото однесување е водено од несвесни импулси, но исто така верувала дека женската психологија е различна од машката (Brannon, 2016). Дојч тврдела дека жените доживуваат „завист поради фалусот“, но не затоа што сакаат да имаат фалус, туку поради тоа што ја посакуваат моќта и статусот кои мажите ги имаат во општеството.

Карен Хорнај (Horney, 1937), друга современичка на Фројд, која исто така била заинтересирана за психологијата на жената, тврдела дека Фројдовиот акцент на Едиповиот комплекс и сексуалните импулси бил премногу ограничен и не ја имал предвид сложеноста на човековата мотивација (Miletic & Price, 2002). Наместо тоа, Хорнај ја нагласила улогата на социјалните и културолошките фактори во обликувањето на човековото однесување, тврдејќи дека луѓето се првенствено водени од потребата за социјална сигурност и љубов. Таа, исто така, го критикувала ставот на Фројд, според кој жените се пасивни и мазохистички настроени, па тврдела дека овие особини не се својствени за нив, туку се резултат на општествените притисоци и очекувања (Brannon, 2016).

Родот низ призмата на социо-психолошкиот приод

Теориите на социјално учење (Mischel, 1968; Bandura, 1977) сугерираат дека развојот на родот доминантно го одредуваат социјалните фактори. Според овие теории, девојчињата и момчињата го стекнуваат родовиот идентитет низ учење различни улоги преку директно поттикнување; различни практики на социјализација и имитација, односно идентификација со модели. Директното поттикнување се однесува на срединското зајакнување на одредени облици на поведение кои трансгенерациски се пренесуваат како својствени улоги што му припаѓаат на женскиот, односно машкиот род. Понатаму, децата искусуваат различна социјализација за време на растењето, па така девојчињата стекнуваат особини кои средината ги дефинира како феминини, прифаќајќи ја женствената улога, додека момчињата се охрабруваат да бидат асертивни и маскулини. Конечно, неретка е и појавата децата да ги стекнуваат и интернализираат улогите соодветни на нивниот род преку идентификација и имитација на однесувањето на индивидуи од сопствениот пол.

Уште од најмлади години, децата учат и подоцна ги репродуцираат оние однесувања и реакции кои влегуваат во „калапот“ кој е создаден за нивниот род и во кој треба да се вклопат и тие самите. Оваа рамка се однесува на моделот на однесување кое иманентно се смета за адекватно и типично за

девојчињата, односно момчињата, врз основа на културно прифатени родови норми. Всушност, децата осознаваат дека пројавувајќи ги оние однесувања кои се стереотипни, типични за нивниот род, си обезбедуваат поголема веројатност за награда, па соодветно на тоа, во однесувањето ги задржуваат обрасците типични за полот на кој му припаѓаат (Mischel, 1968).

Повеќе современи теоретичари (пр. Maccoby, 1988; Serbin et al, 1993; Bussey & Bandura, 1999) кои го застапуваат ова гледиште, правеле истражувања со цел да обезбедат емпириска поткрепа за претпоставката дека родовиот идентитет и однесување се стекнува низ процесот на социјализација на индивидуата, па денес веќе постои сериозен корпус докази кои ја поддржуваат оваа теорија. Пристапот овозможил посеопфатно разбирање на различните социјални агенсии кои влијаат врз развојот на родовиот идентитет и поттикнал на повнимателна контрола на социјалните околности во кои растат децата и родовите пораки што истите ги содржат (Bussey & Bandura, 1999).

Главните критики за овие теории се поврзани со преголемата нагласеност на улогата на посматрањето и имитирањето во процесот на учење, при што се занемарени останатите фактори како што се когнитивно-мотивациските и индивидуалните разлики (Hergenhahn & Olson, 2007). Дополнително, се мереува и за нецелосното интегрирање на важноста на поткрепувањето во процесот на обликување на однесувањето (Miller & Dollard, 1941) и минимизацијата на влијанието на генетските предиспозиции и невролошките процеси во разбирањето на учењето и поведението (Grusec, 1992), како и недоволната сензитивност за влијанието на културните разлики (Matsumoto, 2009).

Според социјално-структуралната перспектива, потеклото на родовите разлики не се лоцира во инхерентни психолошки диспозиции, туку во спротивставените општествени позиции на жените и мажите (Eagly & Wood, 1999). Оваа теорија укажува на тоа дека основната причина за родово-диференцираното однесување е диспропорционалната родова застапеност низ различни социјални улоги. Имено, различните физички атрибути, во интеракција со социјалните и еколошките услови, влијаат на улогите што конвенционално им се припишуваат на мажите и жените, поради тоа што одредени активности може поефикасно да бидат извршени од конкретен пол. Истото резултира со нивна различна поставеност во социјалната структура (Eagly & Wood, 1999). Фокусот на оваа теорија е ставена на објаснувањето како општествените структури и институции придонесуваат за развивање и зацврстување на родовите улоги и нееднаквости. Теоријата, меѓу другото, ги разгледува и нештата кои момчињата ги практикуваат со цел да ги задржат своите привилегии. Тоа може да се ситници, кои неретко жените ги сметаат за „џентлменски потези“, но во суштина се поведенија со кои тие си го обезбедуваат тронот и

моќиа наг. Ова го постигнуваат на тој начин што низ „љубезни“ гестови ги дефинираат жените како подредени, зависни од нив, додека тие автоматски и несвесно ја прифаќаат таа улога. Со отворањето на вратата од автомобилот, плаќањето на целата сметка во ресторан и сл., мажите ги конструираат жените како „другост“ во однос на нив, како нешто помалку од независните автономни мажи (Rudman & Glick, 2008).

Во суштина, теоријата сугерира дека нееднаквата социјалната моќ која ја имаат двата пола доведува до разлики во многу психолошки особини, како и во однесувањето (Ridgeway & Diekema, 1992). Како аргументи за ова гледиште, приврзаниците на оваа теорија наведуваат бројни емпириски докази. Еден од основните е тоа дека родовите разлики се поинтензивни во традиционалните општества, каде јазот во моќта е поголем, иако исклучок не се ниту оние кои се сметаат за добро развиени (пр. Wood & Eagly, 2002; Global Gender Gap Report, 2019).

Главните критики за социјално-структуралната теорија се однесуваат на тоа дека нивните сфаќања придонесуваат во зајакнувањето на традиционалната родова бинарност и превидот на различноста на родовите идентитети и изрази (Connell, 2002), занемарувањето на интерсекционалноста (Crenshaw, 1991), ненамерното зајакнување на постоечките родови стереотипи преку припишување на забележаните разлики исклучиво на општествените структури (Eagly & Wood, 2013) и несоеопфатното разбирање на динамичната природа на родовите улоги (Risman, 2004).

Родот низ призмата на когнитивистичкиот природ во психологијата

Обидувајќи се да го објаснат формирањето и развојот на родовиот идентитет и стекнувањето родови улоги кај децата, когнитивните психолози ја акцентирале улогата на сознајните процеси на собирање, процесирање и ретенција на информации поврзани со родот. Тие претпоставувале дека промените во однесувањето поврзани со родовата улога ги рефлектираат промените во начинот на кој децата го разбираат родот, изразени преку: (1) акумулација на информации за родот обезбедени од околината; (2) развојни промени во мозочните структури, што на детето му овозможуваат напредна обработка на информациите (Martin et al., 2002).

Во 60-тите години на минатиот век, Колберг (Kohlberg, 1966) ја предложил когнитивно-развојната теорија за родовите концепти, ставови и вредности кај децата. Колберг сметал дека мотивацијата на децата да учат за родот е главно интринзичка, а само во мал дел тие се стимулирани од надворешни награди или казни. Според Колберг, како што децата разбираат дека нивниот

род е постојан, мотивацијата за развој и напредок ги наведува да бараат уште повеќе информации за истиот и да се усогласат со родовите норми (Ruble et al., 2007). Тврдел дека детската когнитивна организација на светот е основа за развој на родовиот идентитет. Во тој контекст, тој говорел дека децата на возраст од 2 до 7 години прават когнитивни проценки за нивниот родов идентитет (без оглед на нивната полова припадност), за потоа да сфатат дека истиот е константен со текот на времето и низ различните ситуации. Токму ова разбирање за родот станува основа за неговиот понатамошен развој. Препознавањето на детето дека е машко или женско ја одредува и вредноста што се припишува на машките и женските особини; ја иницира желбата на детето да биде слично со истополовите деца, го стимулира развојот на родови стереотипи и ги охрабрува децата да имаат позитивни гледишта за сопствениот род.

Оваа теорија укажува дека со зголемувањето на хронолошката возраст на детето, се усложнува и неговото разбирање за родот. Според Колберг, истото претставува значаен развоен процес кој се одвива во неколку последователни фази: (1) формирање на родовиот идентитет; (2) формирање на родовата стабилност; (3) формирање на родовата постојаност (Martinez et al., 2020). Следствено, може да се говори дека теоријата на Колберг сугерирала дека родовиот развој првенствено е воден од созревањето, односно дека фазата во која се наоѓа детето одредува како тоа ги процесира информациите за родот и дека децата не започнуваат активно да ги обработуваат истите сè додека не ја достигнат родовата постојаност.

Во научните средини била водена широка дебата за тоа дали оваа теорија подразбира стекнување на родова постојаност како неопходен претходник за учење на стереотипите и следење на истополовите модели. Емпириските студии (пр. Martin & Halverson, 1981; Serbin et al., 1993; Taylor et al., 2009) сугерираат дека децата имаат само основни познавања за родот пред почетокот на процесот на родово типизирање, како и дека стереотипизацијата може да започне дури откако тие ќе можат правилно да ги означат родовите (Ruble & Martin, 1998).

Теоријата на родова шема, конципирана од страна на Бем (Bem, 1981), претпоставува дека децата учат за маскулините и феминините родови улоги од културата во која живеат. Според оваа теорија, уште од најраните фази на својот општествен развој, тие го приспособуваат своето однесување за да се усогласат со родовите норми на културата во која се развиваат.

Бем поаѓа од критиката на психоаналитичките теориите и нивната фокусираност на влијанието на биолошката основа врз развојот на родот. Спротивно од него, таа тврдела дека когнитивниот развој на детето, во комбинација со

општествените влијанија, во голема мера влијае врз моделите на размислување (т.н. шеми) што ги диктираат „машките“ и „женските“ особини.

Основата на овој модел е когнитивната структура, односно шема, што претставува констелација на асоцијации, која ја насочува и организира перцепцијата на индивидуата и помага да се поедностават и категоризираат новите информации. Шемата функционира како антиципативна структура, односно општа подготвеност да се бараат и асимилираат дојдовните информации во термини релевантни за неа. Така, шематската обработка е мошне селективна и му овозможува на поединецот да наметне структура и значење на огромната низа дојдовни стимули (Martin & Halverson, 1981). Се предлага дека децата ги развиваат и применуваат овие шеми уште на рана возраст. Дополнително, било укажано дека присуството и употребата на родовите шеми може да ги објасни начините на кои децата и возрасните ги следат, стекнуваат и помнат информациите; ставовите што ги развиваат и; начинот на кој се однесуваат.

Родовите шеми влијаат на создавање пристрасни судови и сеќавања (Ruble & Stangor, 1986; Signorella, 1987; Stangor & McMillan, 1992; Fyock & Stangor, 1994), односно одредуваат кои видови информации се забележани, кодирани и запомнети, при што оние што не се во согласност со постоечката шема, се занемаруваат, а се обработуваат само конзистентните информации (Signorella et al., 1997). Истражувањата исто така покажале дека родовите шеми можат да ги насочуваат детските преференции во изборот на играчки, бои, како и на партнер за играње (пр. Thorne, 1993; Martin & Ruble, 2010)

Бидејќи шемите се користат за интерпретација и категоризација на информациите, тие може да резултираат со носење на точни, но и неточни заклучоци. Во таа насока било утврдено дека дисторзијата на податоците од дојдовните стимули е последица на родовата шематска обработка (Vem, 1981). Промената на информациите што не се вклопуваат во тековната шема или додавањето на неутрални информации во истата, доведува до запомнување на информациите на родово конзистентен начин, што можеби не се совпаѓа со објективната реалност. Овие процеси илустрираат како родовите шеми може лесно да се одржуваат и колку истите се отпорни на промена.

Како и другите когнитивни теории, така и теоријата на родова шема, укажува на активната улога на детето во сопствениот родов развој, како и на тоа дека родовите шеми го придвижуваат и насочуваат мисловниот процес, влијаејќи на неговото поведение. Оваа теорија има значаен придонес во разбирањето на моќта и одржувањето на родовите уверувања.

Главните критики на сметка на когнитивните теории се поврзани со прекумерното нагласување на когнитивните фактори и значителното поедноставување на сложеноста на родовиот идентитет, што, според критичарите,

резултирало со занемарување на динамичната и повеќеслојна природа на родовиот развој и минимизирање на улогата на социјалните и културолошки влијанија во обликувањето на родовиот идентитет и однесување (Bussey & Bandura, 1999; Blakemore & Hill, 2007).

Родот низ призмата на феминистички ориентираната психологија

Феминистички ориентираните психолози не развиваат теории кои предлагаат нови механизми за стекнување родов идентитет, туку, главно се потпираат на теориите кои застапуваат сфаќање дека родот се стекнува низ социјализациските практики. Ја анализираат динамиката на моќта и ги критикуваат патријархалните структури кои придонесуваат за угнетување на жените и охрабруваат прибирање емпириски податоци за тоа како социјалните, економските и политичките системи ги зајакнуваат родовите нееднаквости. Феминистичката психологија ги предизвикува традиционалните психолошки теории и методи кои ги рефлектираат андроцентричните перспективи и ја изнесуваат на површина пристрасноста присутна во истражувањата и теоретските концептуализации на родот.

Во центарот на нивните учења се концепти како патријархат, хетеронормативност и потчинетост на жените како важни категории за родовата идентификација, но и заложби за остварување на репродуктивните права и автономијата на жената (пристап до контрацепција, права на абортус и сеопфатно сексуално образование); родовата еднаквост во можностите за кариерен напредок и еднаква платеност на работниот труд; транс-инклузивниот јазик, политики и застапување.

Современите психодинамски теории за родовиот развој се јавиле како одговор на ставот на Фројд за жените како пасивни и интелектуално инфериорни во однос на мажите. Во тој контекст, феминистките развиле психодинамски теории кои ги елиминирале проблематичните елементи во теоријата на Фројд и создале ревизии на истата кои вклучуваат позитивен став кон жените. Една од водечките претставнички на овој корпус гледишта е Ненси Чодороу (Chodorow, 1978). Таа претпоставувала дека девојчињата имаат предност во однос на момчињата во развивањето на чувството за себе, поради тоа што истите веќе се идентификувале со своите мајки. На момчињата, пак, им е потешко да развијат посебен идентитет бидејќи мора да ја отфрлат женственоста на нивните мајки (според Bueskens, 2020). Потврда за оваа хипотеза може да се најде и во емпириската студија (Benenson et al., 1998) која укажала на разлики во емоционалната блискост помеѓу мајките и ќерките, во однос на релацијата со синовите. Иако работата на Чодороу била мошне влијателна

и прифатена од многу теоретичари, сепак се јавиле и одредени критики и дебати околу нејзините идеи кои се однесувале на зајакнување на родовиот есенцијализам (идејата дека постојат вродени и фиксни разлики меѓу мажите и жените), хетеронормативност (фокус на традиционалната хетеросексуална семејна структура) и пренагласување на искуствата од раното детство (Butler & Scott, 1992; DiQuinzio, 1993).

Кетрин Мекинон (MacKinnon, 1989) ја развива својата теорија за родот како теорија на сексуалноста. Според неа, социјалното значење на родот се создава со сексуална објективизација на жените при што жените се гледаат и третираат како објекти за задоволување на машките сексуални желби. Машкоста се дефинира како сексуална доминација, а женственоста како сексуална потчинетост, при што родовите се конструираат преку еротизација на доминацијата и потчинетоста. Разликата маж/жена и динамиката на доминација/покорност меѓусебно се обликуваат. Како резултат на овој процес, родовите се по дефиниција хиерархиски организирани и оваа хиерархија е фундаментално поврзана со сексуализираните односи на моќ.

Надоврзувајќи се на работата на Џудит Батлер (Butler, 1999), Ники Саливан (Sullivan, 2003) темелно се занимава со концептот на Батлер за родова перформативност. Работата на Саливан често одразува критичко испитување за тоа како родовиот идентитет се конструира преку општествени и културни практики, предизвикувајќи ги есенцијалистичките поими за родот карактеристични за многу психолошки теории, нејзиниот придонес кон квир теоријата, се состои во деконструирањето на традиционалните норми и категории поврзани со сексуалноста и родот и критика на есенцијалистичките психолошки перспективи за идентитетот и однесувањето.

Линда Алкоф (Alcof, 2006) развива гледиште за родот како позиционираниост, тврдејќи дека „самиот субјективитет (или субјективното искуство да се биде жена) и самиот идентитет на жената се конституирани од положбата на жената“ (Alcof, 2006, p.148). Алкоф смета дека постои објективна основа за разликување на поединците врз основа на (вистинските или очекуваните) репродуктивни улоги. Ова очекување ја засилува конструкцијата на родово-базираните социјални идентитети – репродуктивната улога практично одлучува развој на специфично ородени социјални идентитети.

Феминистички ориентираните психолози кои работеле кон крајот на дваесеттиот век силно се залагале за сеопфатен и интерсекциски пристап (Crenshaw, 1991; Hancock, 2016) во насока на приклонување на разни социјални категории кон родот, како што се расата, етничката припадност и социоекономскиот статус, чија различна поставеност и организираност доведува до различно искусување на родовиот идентитет од страна на индивидуата.

Социјалните норми, патријархалните околности, сликата која индивидуата ја има за своето тело, очекувањата од општеството во однос на физичкиот изглед – сите овие аспекти влијаат на нејзиното доживување на сопствениот родов идентитет (Grogan, 2021). Елизабет Спелман (Spelman, 1988) е една од најгласните противнички на т.н. родов реализам, кој претпоставува дека родот е конструиран независно од другите идентитети како раса, класа и слично. Слично, Стоун (Stone, 2007) го критикува ставот на Мекинон, дека сексуалната објективизација е состојба што го дефинира родот на жените која важи генерално, без да се земат предвид разликите низ овие категории што ја обликуваат нивната сексуалност.

Современиот феминизам во 21-от век се карактеризира со разновиден и сеопфатен спектар на перспективи, цели и стратегии. Робин Демброф, на пример, (Dembroff, 2020) смета дека сите претходни сфаќања за родот ги испуштаат од вид небинарните идентитети, заради што не може да се сметаат за доволно опфатни, а освен тоа, придонесуваат кон т.н. епистемолошка неправда. Многу феминистички ориентирани психолози се залагаат за поширока инклузивност и ја препознаваат важноста од признавањето и уважувањето на небинарните и трансродовите лица во пошироката рамка на родовата еднаквост, каде почитта кон диверзитетите е императив. Имено, во концептуализацијата на родот и родовите улоги, тие идентификуваат две доминантни гледишта: (1) традиционална, бинарна и монолитна перспектива, која признава постоење на два меѓусебно исклучувачки рода: женски и машки; (2) поотворена и пофлексибилна перспектива, според која родот е дефиниран со индивидуалната самоидентификација со повеќе можни родови идентитети (Matsuno & Budge, 2017). Спротивставените ставови меѓу претставниците на овие две гледишта може да резултира со изразено непријателство (Fausto-Sterling, 2000), чии последици не се тривијални, земајќи предвид дека доминацијата на бинарните застапници придонела кон маргинализација, вознемирување и насилство врз небинарните лица (Harrison et al., 2012). Оттука, намалувањето на оваа тензија е од големо значење за современите феминистички ориентирани теоретичар(к)и, додека идентификувањето на конструктите релевантни за прифаќањето на родовите идентитети може да обезбеди посоодветна перспектива за понатамошните интервенции, потребни за промовирање на отвореност кон небинарниот род (Molin et al., 2020).

Главната критика на феминистичките теории главно е поврзана со есенцијалистичките тенденции и широките генерализации на раниот феминизам, поврзани со искуствата и карактеристиките на жените (Butler, 1999), несеопфатното разгледување на интерсекционалноста (Crenshaw, 1991), ограничениот фокус на родовата припадност и занемарување на другите важни фактори

кои придонесуваат за индивидуалните разлики и искуства (Bem, 1993) и политичката пристрасност, односно давањето приоритет на активизмот пред научната ригорозност (Sommers, 1994).

Дискусија

Како што може да се види од кусиот приказ на развојот на ставовите за родот во академската психологија, тие значително еволуирале низ различните теоретски пристапи, одразувајќи ги промените во општествените ставови, културните норми и академските перспективи: од ригидни и традиционални родови улоги кои диктираат конкретни очекувања за мажите и жените, до сериозно преиспитување на бинарното разбирање на родот. Теориите за родовиот развој се клучни за поттикнување на сеопфатно разбирање за тоа како поединците го развиваат својот родов идентитет и како општествените структури влијаат врз изградбата на родовите улоги. Ова знаење има практични импликации за образованието, креирањето политики, менталното здравје и напорите за социјална правда. Со други зборови, различните доминантни академски сфаќања може значително да се рефлектираат и врз политиките и практиките во врска со третманот на половите, различните родови и сексуални идентитети.

Теориите за родовиот развој, особено оние кои ги нагласуваат срединските фактори, недвосмислено придонеле во деконструирање на штетните стереотипи поврзани со родот. Ова помага да се промовира поизразено и попрецизно разбирање на различноста на човечките искуства и изрази. Затоа, со право се тврди дека подлабокото разбирање на родовиот развој не придонесува само за повалидно разбирање на феноменот од психолошки, социолошки и антрополошки аспект, туку придонесува и во напорите за постигнување социјална правда.

И покрај тоа што многу од теоретските стојалишта и емпириските податоци кои од нив произлегуваат, придонеле кон напредокот во смисла на егалитарно организирање на некои општества, предизвиците, како што се родовата нееднаквост, родовото насилство и постојаните стереотипизации и понатаму остануваат значајни општествени прашања, особено во земјите кои се во развој.

Земајќи ги предвид актуелните предизвици со кои се соочува GenZ генерацијата, за која родовата флуидност е мошне актуелна тема, неопходно е да се вложат поголеми напори во насока на соодветно дефинирање, разбирање и правна заштита на флуидниот родов идентитет и генерално, на небинарните родови и нехетросексуалните идентитети. За жал, дискриминацијата е сè

уште значаен проблем за овие лица, која може да биде изразена во суптилна или отворена форма, преку навредливи коментари, физички повреди, исклучување од општествените кругови и отсуство на институционална поддршка. Земајќи го предвид сè поголемиот замав и исклучително ригидната реторика на антиродовите движења, кои со своето антидемократско и популистичко дејствување претставуваат сериозна закана за севкупниот напредок во полето на родовата еднаквост, потребно е повисоко ниво на едукација на младите и граѓаните во насока на заштита на човековите права и слободи.

Поборниците за човековите права и родовата еднаквост, водејќи се по начелото дека ни едно право не е стекнато засекогаш и борбата мора да е постојана и заедничка, дејствуваат во насока на подигнување на свеста и информираноста на луѓето, промовирање на дијалог во разрешување на конфликтите, како и правна заштита, во чија основа се принципите на еднаквост и почитување на човековите права. Во контекст на горенаведеното, сметаме дека би требало да се вложат истражувачки напори и за анализа на актуелните текови на воспитување на децата и неопходниот придонес кој што родителите, врсниците и наставниците, како социјални агенси, можат и треба да го обезбедат за развојот на родовиот идентитет и однесување.

Значајно е да се спомене дека во високото образование во нашата земја, вложените напори за соодветна наобразба на стручните лица во помагачките професии, сè уште се на почетно ниво. Овој факт загрижува бидејќи токму тие треба да бидат во првите редови во грижата за физичкото и менталното здравје, образованието, развивањето и добросостојбата на сите индивидуи. Иако е за поздравување е тоа што постојат можности за критичко преиспитување на родовите прашања; што има голем број жени психолози кои се јавуваат како авторки на задолжителната стручна литература и научни трудови; и што во овие професионални сфери има доволно можности за кариерен напредок и на жените, останува да загрижува е дека прашањата за родовата сензитивност и рамноправност често се третираат како маргинални и не се генерализиран пристап во обуката и стручната практика на професионалците во помагачките професии.

Конечно, за разбирање на сложеноста на родовиот развој, важно е да се спроведуваат и дополнителни истражувања кои користат повеќедимензионални аспекти на родот. Во тој контекст, може да се говори за мултидимензионални, интердисциплинарни студии, кои се неопходни за да се разбере како конвенционалниот наспроти неконвенционалниот став кон нечиј родо-ви идентитет се поврзува со различни исходи, како што се внатрешни психолошки состојби, интерперсонални односи, академски постигнувања и успеси во кариерата.

Литература

- Alcof, M. L. (2006). *Visible identities: race, gender, and the self*. Oxford University Press.
- Bancroft, J. (2015). *Human sexuality and problems*. Elsevier.
- Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 84(2), 191–215. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.84.2.191>
- Bem, S. L. (1981). Gender schema theory: A cognitive account of sex typing. *Psychological Review*, 88(4), 354–364. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.88.4.354>
- Bem, S. L. (1993). *The lenses of gender: Transforming the debate on sexual inequality*. Yale University Press.
- Benenson, J. E., Morash, D., & Petrakos, H. (1998). Gender differences in emotional closeness between preschool children and their mothers. *Sex Roles*, 38(11-12), 975–985. <https://doi.org/10.1023/A:1018874509497>
- Blakemore, J. E. O., & Hill, C. A. (2007). The child gender socialization scale: A measure to compare traditional and feminist parents. *Sex Roles*, 58(3-4), 192–207. <https://doi.org/10.1007/s11199-007-9333-y>
- Brannon, L. (2016). *Gender: Psychological perspectives* (7th ed.). Taylor & Francis.
- Bueskens, P. (2020). *Nancy Chodorow and the reproduction of mothering: Forty years on*. Springer Nature.
- Bussey, K., & Bandura, A. (1999). Social cognitive theory of gender development and differentiation. *Psychological Review*, 106(4), 676–713. <https://doi.org/10.1037/0033-295x.106.4.676>
- Butler, J., & Scott, W. J. (1992). *Feminists theorize the political*. Routledge.
- Butler, J. (1999). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. Routledge. <https://selforganizedseminar.files.wordpress.com/2011/07/butler-gender-trouble.pdf>
- Chodorow, N. (1978). *The reproduction of mothering*. University of California Press.
- Connell, R. (2002). *Gender*. Polity Press.
- Crenshaw, K. (1991). Mapping the margins: Intersectionality, identity politics, and violence against women of color. *Stanford Law Review*, 43(6), 1241–1299. <https://doi.org/10.2307/1229039>
- Dembroff, R. (2020). Beyond binary: Genderqueer as critical gender kind. *Philosopher's Imprint*, 20: 1–23.
- Deutsch, H. (1944). *The psychology of women: A psychoanalytic interpretation* (1st vol.). Grune & Stratton.

- DiQuinzio, P. (1993). Exclusion and essentialism in feminist theory: The problem of mothering. *Hypatia*, 8(3), 1–20. <https://doi.org/10.1111/j.1527-2001.1993.tb00033.x>
- Eagly, A. H., & Wood, W. (1999). The origins of sex differences in human behavior: Evolved dispositions versus social roles. *American Psychologist*, 54(6), 408–423. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.54.6.408>
- Eagly, A. H., & Wood, W. (2002). A cross-cultural analysis of the behavior of women and men: Implications for the origins of sex differences. *Psychological Bulletin*, 128(5), 699–727. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.128.5.699>
- Eagly, A. H., & Wood, W. (2013). The nature–nurture debates: 25 years of challenges in understanding the psychology of gender. *Perspectives on Psychological Science*, 8(3), 340–357. <https://doi.org/10.1177/1745691613484767>
- Faderman, L. (2015). *The gay revolution: The story of the struggle*. Simon & Schuster.
- Fausto-Sterling, A. (2000). *Sexing the body: Gender politics and the construction of sexuality*. Basic Books.
- Freud, S. (1905). *Three essays on the theory of sexuality* (7th vol.). Hogarth Press.
- Fyock, J., & Stangor, C. (1994). The role of memory biases in stereotype maintenance. *British Journal of Social Psychology*, 33(3), 331–343. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8309.1994.tb01029.x>
- Grogan, S. (2021). *Body image: Understanding body dissatisfaction in men, women, and children* (4th ed). Routledge & CRC Press.
- Grusec, J. E. (1992). Social learning theory and developmental psychology: The legacies of Robert Sears and Albert Bandura. *Developmental Psychology*, 28(5), 776–786. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.28.5.776>
- Joel, D., Berman, Z., Tavor, I., Wexler, N., Gaber, O., Stein, Y., Shefi, N., Pool, J., Urchs, S., Margulies, D. S., Liem, F., Hänggi, J., Jäncke, L., & Assaf, Y. (2015). Sex beyond the genitalia: The human brain mosaic. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 112(50), 15468–15473. <https://doi.org/10.1073/pnas.1509654112>
- Hall, C.S., Lindzey, G., & Campbell, J. B. (1997). *Theories of personality*. Wiley.
- Hancock, A.M. (2016). *Intersectionality: An intellectual history* (1st ed.). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199370368.001.0001>
- Harrison, J., Grant, J., & Herman, J. L. (2012). A gender not listed here: Gender-queers, gender rebels, and otherwise in the National transgender discrimination survey. *Escholarship* 2(1), 13. <https://escholarship.org/uc/item/2zj46213>

- Hergenhahn, B. R., & Olson, M. H. (2007). *An introduction to theories of learning* (8th ed.). Pearson.
- Horney, K. (1937). *The collected works of Karen Horney*. Norton.
- Kohlberg, L. (1966). Cognitive stages and preschool education. *Human Development*, 9(1-2), 5-17. <https://doi.org/10.1159/000270365>
- Maccoby, E. E. (1988). Gender as a social category. *Developmental Psychology*, 24(6), 755-765. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.24.6.755>
- MacKinnon, C. (1989). *Toward a feminist theory of state*. Harvard University Press.
- Magnusson, E., & Marecek, J. (2018). Setting the stage: Gender, sex, and sexualities in psychology. In N. K. Dess, J. Marecek, & L. C. Bell (Eds), *Gender, sex, and sexualities: Psychological perspectives* (pp. 3-6). Oxford University Press.
- Martin, C. L., & Halverson, C. F. (1981). A schematic processing model of sex typing and stereotyping in children. *Child Development*, 52(4), 1119-1134. <https://doi.org/10.2307/1129498>
- Martin, C. L., Ruble, D. N., & Szkrybalo, J. (2002). Cognitive theories of early gender development. *Psychological Bulletin*, 128(6), 903-933. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.128.6.903>
- Martin, C. L., & Ruble, D. N. (2010). Patterns of gender development. *Annual Review of Psychology*, 61(1), 353-381. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.093008.100511>
- Martinez, M. A., Osornio, A., Halim, M. L. D., & Zosuls, K. M. (2020). *Gender: Awareness, identity, and stereotyping*. Elsevier.
- Matsumoto, D. (2009). *Culture and psychology* (5th ed.). Cengage Learning.
- Matsuno, E., & Budge, S. L. (2017). Non-binary/genderqueer identities: A critical review of the literature. *Current Sexual Health Reports*, 9(3), 116-120. <https://doi.org/10.1007/s11930-017-0111-8>
- Miletic, M. P. (2002). The introduction of feminine psychology to psychoanalysis. *Contemporary Psychoanalysis*, 38(2), 287-299. <https://doi.org/10.1080/00107530.2002.10747102>
- Miller, N. E., & Dollard, J. (1941). *Social learning and imitation*. Yale University Press.
- Mischel, W. (1968). *Personality and assessment*. John Wiley & Sons Inc.
- Molin, A., Simond, A., Sato, S., Jaeggi, T., Gyax, P. M., & Meuwly, N. (2020). Linking political and feminist ideology with openness towards non-binary gender: The development and initial validation of a scale to measure subjective Openness towards non-binary gender (ONBG). *Journal of Gender Studies*, 30(8), 1-14. <https://doi.org/10.1080/09589236.2020.1844644>

- Ridgeway, C. L., & Diekema, D. (1992). Are gender differences status differences? In C. L. Ridgeway, & D. Diekema (Eds.), *Gender, interaction, and inequality* (pp. 157–180). Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4757-2199-7_7
- Rippon, G., Jordan-Young, R., Kaiser, A., & Fine, C. (2014). Recommendations for sex/gender neuroimaging research: Key principles and implications for research design, analysis, and interpretation. *Frontiers in Human Neuroscience*, 8, Article 650. <https://doi.org/10.3389/fnhum.2014.00650>
- Risman, B. J. (2004). Gender as a social structure: Theory wrestling with activism. *Gender and Society*, 18 (4), 429–450. <https://www.jstor.org/stable/4149444>
- Ruble, D. N., & Stangor, C. (1986). Stalking the elusive schema: Insights from developmental and social-psychological analyses of gender schemas. *Social Cognition*, 4(2), 227–261. <https://doi.org/10.1521/soco.1986.4.2.227>
- Ruble, D. N., & Martin, C. L. (1998). Gender development. In W. Damon & N. Eisenberg (Eds.), *Handbook of child psychology: Social, emotional, and personality development* (pp. 933–1016). John Wiley & Sons, Inc..
- Ruble, D. N., Taylor, L. J., Cyphers, L., Greulich, F. K., Lurye, L. E., & Shrout, P. E. (2007). The role of gender constancy in early gender development. *Child Development*, 78(4), 1121–1136. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2007.01056.x>
- Rudman, L. A., & Glick, P. (2008). *The social psychology of gender: How power and intimacy shape gender relations*. The Guilford Press.
- Rutherford, A., Marecek, J., & Sheese, K. (2013). Psychology of women and gender. In D. K. Freedheim & I. B. Weiner (Eds.), *Handbook of psychology: History of psychology* (pp. 279–301). John Wiley & Sons, Inc..
- Serbin, L. A., Powlishta, K. K., & Gulko, J. (1993). The development of sex typing in middle childhood. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 58(2), 1–99. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/8474512/>
- Signorella, M. L. (1987). Gender schemata: Individual differences and context effects. In L. S. Liben & M. L. Signorella (Eds.), *New directions for child development, No. 38: Children's gender schemata* (pp. 23–37). Jossey-Bass.
- Signorella, M. L., Bigler, R. S., & Liben, L. S. (1997). A meta-analysis of children's memories for own-sex and other-sex information. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 18(3), 429–445. [https://doi.org/10.1016/s0193-3973\(97\)80009-3](https://doi.org/10.1016/s0193-3973(97)80009-3)
- Sommers, H. C. (1994). *Who stole feminism? How women have betrayed women*. † Simon & Schuster.
- Spelman, E. (1988). *Inessential woman*. Beacon Press.
- Stone, A. (2007). *An introduction to feminist philosophy*. Polity.

- Stangor, C., & McMillan, D. (1992). Memory for expectancy-congruent and expectancy-incongruent information: A review of the social and social developmental literatures. *Psychological Bulletin*, *111*(1), 42–61. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.111.1.42>
- Sullivan, N. (2003). *A critical introduction to queer theory*. New York University Press.
- Taylor, M. G., Rhodes, M., & Gelman, S. A. (2009). Boys will be boys; cows will be cows: Children's essentialist reasoning about gender categories and animal species. *Child Development*, *80*(2), 461–481. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2009.01272.x>
- Thorne, B. (1993). *Gender play: Girls and boys in school*. Rutgers University Press.
- Turkel, A. R. (2000). Are we still “prisoners of gender”? An overview of current psychoanalytic theories on women. *The American Journal of Psychoanalysis*, *60*(3), 229–241. <https://doi.org/10.1023/a:1001921720447>
- Vygotsky, L. S. (1934). *Thinking and speaking*. MIT Press.
- World Economic Forum. (2019, December). *Global Gender Gap Report 2020*. https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2020.pdf

A REVIEW OF THE TREATMENT OF GENDER IN PSYCHOLOGY AS A SCIENCE DISCIPLINE

Anamarija Radulovska

Ana Markoska

Jetmir Musa

Abstract

The focus of this paper is the presentation of key changes in the understanding of gender and the processes of gender identification from the perspective of several leading psychological theories. In the beginning, gender was conceptualized as a genetic predisposition, and one of the first psychological theories to study it was Freud's psychoanalytic theory, which explained that children develop different gender identities through identification with parents of their sex. It was followed by other psychoanalytically based theories that emphasized the role of the need for social security. In contradistinction, social learning theories posited that the development of gender identity is contingent upon social determinants. Specifically, girls and boys purportedly acquire disparate gender roles through direct encouragement or observational learning within the framework of socialization. Conversely, feminist-oriented psychologists critiqued traditional psychological theories and methodologies, contending that they exhibit biases against women and that gender differences were either exaggerated or completely ignored. In the further course of conceptualizing the development of gender identity, cognitive theories made a significant contribution, suggesting that gender identity is preceded by a cognitive process, which includes actively seeking and organizing information from the environment in which the individual functions. The review concludes with a discussion wherein the authors briefly examine the requisites and possibilities for fostering gender sensitivity while nurturing the ideals inherent in the pursuit of gender-based equality.

Keywords: *gender, identity, psychoanalytic, social, feminist, cognitive theories*